

Holt betű

*Előadásom címét nem írtam be a kongresszusi programba, mert nem akartam, hogy a pusztán cím azt a gondolatot ébressze, hogy ünnep-
rontó akarok lenni.*

Mert ha kifejező címet próbálnék keresni annak, amiről itt beszélni kívánok, az csak ez lehet: A holt betű.

Esetleg kérdőjellel: Holt-e a betű?

Abban a nemzetközi bizottságban, amelynek tiszte a könyvév programját segíteni, részt vesz a Szerzői Egyesületek Konfederációja is, a CISAC. Ennek képviseletében szólhatok most itt is, tehát a drámaírók nevében és — kevesebb jogcímrel — a fordítók nevében.

Hadd kezdjem egy drámaírói tűnődéssel.

A drámaíró kapcsolata a könyvvel korántsem olyan egyértelmű, mint a regényíróé, avagy a költőé.

Kinek jutna eszébe egy regényt azzal kompromittálni, hogy azt mondja róla: könyvregény? De egy drámára azt mondani, hogy könyvdráma: felér egy súlyosabb becsületsértéssel. Lemoshatatlan. (A francia szellem közismert civilizáltságára jellemző, hogy nem ad módot efféle csattanós pofonra: nincs rá szava, A magyarnak van. S úgy vettem észre, van a németnek is, az angolnak is.)

Íme, ez a speciális drámaírói pozíció, amelyből szólnom adatik, már az első pillanatban revelál valamit, amiről nem nagyon látszik ildomosnak szót ejteni épp a könyv ünnepén, ünnepi esztendejének oly kimagasló manifesztációján, mint amilyen ez a budapesti kongresszus, a világ könyvtáros szövetségeinek nemzetközi találkozója. De amiről hallgatni mégsem lehet, ez: *a könyv fogalmához tapadó pejoratív mellékzönge.*

Hogy ha itt a könyvnek nem a fényét, hanem az árnyékát — pontosabban: a rontó hatásáról szóló babonákat, a könyvvel kapcsolatos averziókat és agressziókat — megemlítem, azért teszem, mert a legragyogóbb valóságra is jellemző a róla kialakítható negatív kép. Ha mégoly igaztalan is.

De mielőtt tovább lépünk az általánosítás felé, hadd kérjem még egy percre türelmüket ahhoz a problémához, amelyet kiinduló pontul tűztem ki, s ez *a dráma és a könyv ellentéte.*

A vádaskodás kölcsönös. Nemcsak a színház gyanakszik a könyvre, hanem a könyvkultúra nevében az írók is (persze nem a drámaírók) a színházra. Nálunk évtizedek óta kommentálják — pro és kontra — nagyszerű századeleji költőnknek, *Babits Mihálynak* a merész elméletét, amely szerint *Shakespeare-t* nem szabad játszani, csak olvasni szabad. Így csak elméletéhez volt hű Babits akkor is, amikor *Shakespeare-fordítóként* kitette magát annak a posztumusz kritikának, hogy „nem a fülnek, hanem a szemnek ír” (Mészöly).

Hogy a könyv és a dráma egymással szembe van szegezve, az még csak a mi ügyünk volna, drámaíróké, esetleg a mi meg hasonlottságunk, s ha túlságosan a lel-
künkre vesszük: csak minket vezethet szkizofréniához.

Tűzok-e vajon ilyen súlyos szavakat mondva? Nem. A múlt évben zajlott le nálunk egy széles körű vita, amelyben sok volt a nyílt és lefojtott indulati elem. Afféle konfliktus volt, amilyen a szomszéd népek között szokott támadni. Tehát megint bármikor felszítható konfliktus. A vitát kiprovokáló kérdés nem vallott túlságosan magas intelligenciára — de ez nem ok arra, hogy ne nézzünk szembe vele. A kérdés így hangzott: „Színházcentrikus legyen-e a színház, avagy irodalomcentrikus?” (Is-mét mértékül véve a francia szellemet: a kérdés franciára szinte lefordíthatatlan.) Világos, hogy megint az írott betű, az irodalom, s ha tetszik: a könyv szerepel ebben az antagonizmusban mumusként.

Amikor a „színház kontra irodalom” és a „dráma kontra könyv”-féle alternatívákról és áldilemmákról beszélek, nem az a célom, hogy a kultúrának egy helyi jelentőségű csetepatéjára hívjam fel a figyelmet. Helyi jelentőségű marad ez akkor is, ha netalán az egész világban divat lesz ezt vitatni, mint régebben az angyalok nemét.

Az Irodalommal és a Könyvvel szemben egy általánosabb érvényű szót is szokásos ellentétként kiemelni. S ez: az Élet.

Az irodalom maga is táplálja ezt az antagonizmust. Népszerű antagonizmus ez. Sikereket lehet vele elérni. Szép szabályos kispolgári antagonizmus. *Flaubert* besorolhatná *Bouvard és Pécuchet* végén a közhelyek szótárába. „A könyv? Ó, a Könyv ellensége az Életnek” ... „Az élet? Ó, az Élet ellensége a Könyvnek”. E gyönyörű közhelynek a felismerése a könyv olvasó kispolgárnak éppúgy hízeleg, mint a könyvet soha nem olvasónak. A nagybetűs Életre hivatkozva lehet műveletlen. Nem véletlen, hogy *Goethe* legtöbbet citált sora az, amelyikben az Élet zöldelő aranyfáját szembeállítja a Teória szürkességével. Nálunk, Az ember tragédiájában szinte a *Marseillaise*-hez fogható — azzal párhuzamos — induló lesz *Kepler* proklamációja (az idézett történelmi pillanatra még jellemző is):

*Fogd hát e sárgult pergamenteket,
E fóliánsokat, mikén penész ül,
Dobd tüzre mind...*

A könyvről, látjuk, nagyon könnyen eszébe jut az embereknek az, hogy tüzet lehet vele rakni. Talán a papír gyúlékonysága hozza magával ezt az asszociációt. „Tűzbe felét!” — így biztatja önkritikára kollégáit a múlt századi magyar költő, és van, akit nem is nagyon kellett biztatni. S aki a mások műveit égeti kéjjel? Feledhetlen jelkép *Hedda Gabler* alakja a kandalló előtt. (*Gaston Bachelard*, aki csodálatra méltó könyvet írt a Tűz pszichoanalízise címen, fűzhetett volna művéhez bízást még egy fejezetet: a könyvégetés mániájának a pszichoanalízisééről.)

Menjünk-e tovább? Említsük-e a futuristákat? S mindjárt utánuk... Nem, nem megyek tovább. Szomorúan közismert volt az út. Mindnyájan tudjuk, az idősebbek tapasztalatból tudják, hogy a könyvek pusztítása nem áll meg a könyveknél. Az imént említett *Babits Mihály* a húszas évek elején még csak az előjelek alapján, de már befejezett tényként írta: „minden csuromvér lett — mióta az Írást legyőzte az Élet”.

Valamikor a szexuális ösztönöket divat volt szemérmesen észre nem venni. Ma így vagyunk az agresszív ösztönökkel. Nem illik észrevenni, csak ha már kitörték.

A könyvellenességnek nagyon hosszú skálája van azokig a Herosztrátészekig, akik a könyvpusztításra specializálják magukat.

Nem árt talán tudomásul vennünk, hogy a könyv nemcsak kultusz tárgya, hanem gyanakvás tárgya és elégedetlenség tárgya is.

Ha visszamegyek a magam területére, a drámaéra, egy konkrét forrását látom a könyvvel kapcsolatos elégedetlenségnek. S ez az, hogy az írás (a könyv) képtelen intonálni azokat a drámai dialógusokat, amik intonálás híján erőtlenné lesznek, érdektelenné, érthetlenné. S félok, hogy az olvasó — a némán olvasó — a belső hallásával se hallja ezt az intonálást. A színházban viszont a színész intonál. Tehát a szöveg értelmet nyer. (Mert a szemantikus értelem csak a konfliktus feszültségének erőterében, az indulat célratörő lendületében lesz világossá. A szó szerinti értelem a drámaiban csupán lapos vetülete a teljes jelentésnek.)

Itt vagyunk a holt betű az az élő szó ellentétéénél.

Azt hiszem, a könyvellenességnek ez az egyik reális magja.

De vajon, a betű nem azért marad-e széles rétegek számára „holt betű” — drámaiban vagy nem drámaiban —, mert nem tanulunk meg — a szöveget életre keltve — helyesen olvasni? Pontosabban: gazdagabb benső akusztikával olvasni?

Bor István ex librise

Gondolom, hogy amikor a gyerekkönyvtárakról lesz a vita: ez a kérdés elő fog kerülni, mert az efféle gazdagabb élményt adó olvasás tanításának kitűnő magyar apostolai vannak (*Vargha Balázs*).

Ebben a megváltozott világban, ahol az írott szó és a drámailag meglevevített kép ellentéte már nemcsak a színházban merül fel, hanem a televízió nézője előtt is — ebben a könnyen kettébe vágódó világban — az olvasás új, aktívabb módjában kell épülnie annak a hídnak (a híd első pillérének), amely *áthidalja a szakadékot a puszta szó és a látomás között*. Azt a szakadékot, amelyet mi drámaírók először a színházban észleltünk és nevetve átugráltunk rajta, s amely ma már akkora, hogy úgy beszélhetnek róla egyesek, mint galaxisokat elválasztó távolságról.

A könyvvel kapcsolatos ellenérzéseknek lehet még egy konkrét történeti oka is. S ez az ok régebben is, ma is aktuális. A „magasabb” kultúrát közvetítő könyv szerepe ősi, orális kultúrák eltűntetésében. Mi, magyarok is örizzük egy efféle csapásnak jó ezeréves traumáját. A hittérítés mellékes eredményeképp majdnem eltűnt eredeti költészetünk. *Bartók* és *Kodály* emelte ki ennek maradványait... Ezért értjük meg a fejlődő népek köréből jövő afféle fenntartásokat, mint például *Léopold Sédar Senghoré*, aki éppen a könyvével kapcsolatban mondta el: „A könyvnek nálunk nem szabad elfojtania értékeinket: a képzelet hatalmát, a kifejezés adományát. Épp ellenkezőleg: fejlesztenie kell ezeket az értékeket.”

Azt hiszem, ez az igény kapcsolódik az előbbihez.

Mert ebben a megváltozott világban csak úgy teremthetjük meg a híd a holt betűtől az élő látomásig, ha az olvasás nem elfojtja, hanem fejleszti a képzelet hatalmát és a kifejezés adományát.

És nemcsak Szenezában és nemcsak a harmadik világban. Hanem mindenütt.

*

Én most — fordítóként.

Pontosabban — mert ezt a meghatározó szituációmát meg nem tagadhatom soha —: egy kis nép, és egy elzárt nyelv írójaként, a fordításról.

A könyv az emberiség egységének, a kultúra egyetemességének a dokumentálása. Ez a kongresszus is az.

Az elzárt nyelvek irodalmaiból ennek az egyetemességnek sok haszna nincsen. A mi irodalmunk, mint sorstársai, a jó néhány tucat izolált nagy irodalom, a nyelvi határain túl — holt betű. Ezeknek az irodalmaknak javát az emberiség számára eleven élménnyé tenni!

A világnyelvek nagy kiadóra kell gondolnunk. De beleszédülnek, ha számon tartani akarják ötven-hatvan nyelv irodalmát. Szerencsés vagy szerencsétlen kézzel találmokra válogatnak. Ki vannak szolgáltatva abszolút tájékozatlanságuknak, és egy-egy fordító ostromának. A megoldáshoz a gondolatot egy könyvtárügyi újítás adta nekem. Úgy tudom, Skandináviában a könyvtárak felosztották maguk között az egyes kisebb országok könyveinek a gyűjtését. (A „Scandia”-modell, illetve: terv.)

Ennek mintájára vajon nem tehetnék-e meg ugyanezt a világnyelvek nagy kiadvállalatai? Arra gondolok, hogy mindegyik vállalhatná egy kis nép — *egyetlen kis nép* — irodalmának a képviselését a nemzetközi piacon. Egyetlen nehezen megközelíthető nyelvre a specializálódást (lektorálást stb.) minden nagyobb kiadó megengedhetné magának. S amit ott felfedez, értéket, ő közvetítheti a világirodalom számára... Még üzletnek se rossz.

A nagy nyelvek az emberiség előtt felelősek azért, hogy a kis nyelveken publikált gondolatok, jelentős művek ne hulljanak ki az egyetemességből.

